

Τα κόμματα στην ελληνική ιστοριογραφία: Η αποκατάσταση του Πολιτικού

ΜΙΧΑΛΗΣ ΤΣΑΠΟΓΑΣ

Gunnar Hering, *Die politischen Parteien in Griechenland 1821-1936*, τόμοι Α' - Β', Μόναχο, Oldenbourg Verlag 1992.

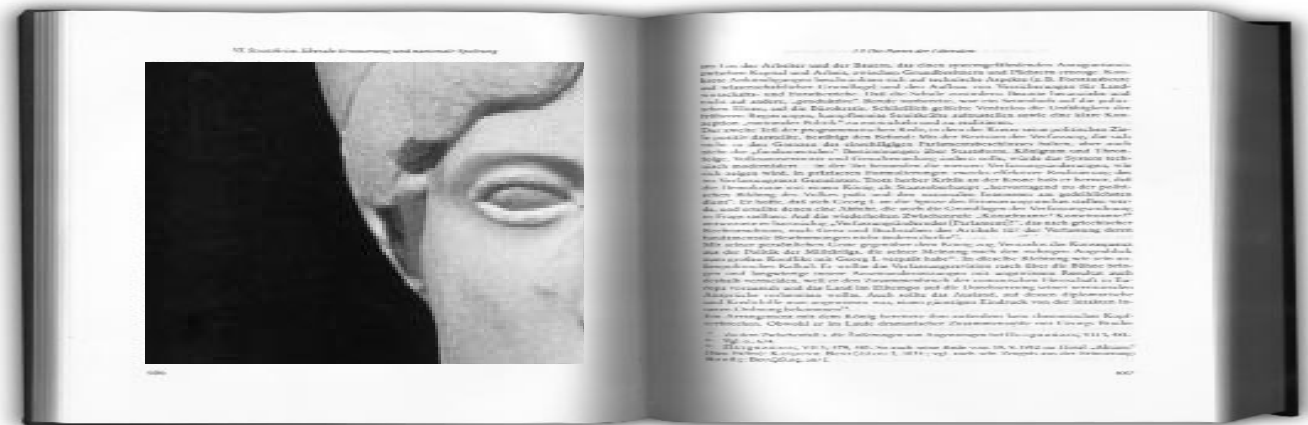
Η ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΑ του Χέρινγκ για τα ελληνικά πολιτικά κόμματα – η έκδοση της ελληνικής μετάφρασής του έχει αναγγελθεί από το Μ.Ι.Ε.Τ.– δεν υπήρξε το πρώτο, ούτε και θα είναι το τελευταίο από τα έργα αναφοράς για τη νεώτερη Ελλάδα που έρχονται σιγά σιγά από το εξωτερικό, αφού η «εγχώρια» επιστήμη δεν αξιώθηκε να τα παραγάγει. Είναι όμως έργο-σταθμός γιατί εισάγει στην ελληνική πολιτική ιστορία μια τευτονική συστηματικότητα την οποία αυτό το γνωστικό αντικείμενο ουδέποτε μέχρι τώρα είχε συναντήσει, και γιατί δαμάζει μέχρις εξαντλήσεως έναν όγκο υλικού που προκαλεί δέος. Κατάλοιπα Ελλήνων πολιτικών, διπλωματική αλληλογραφία, αρχεία δικαστηρίων και εργατικών ενώσεων, πρακτικά Βουλής, στατιστικές εκλογών, κομματικά έντυπα, απομνημονεύματα, μια εκατοντάδα εφημερίδων και υπερπλήρης βιβλιογραφία της ελληνικής πολιτικής ιστορίας, έχουν αξιοποιηθεί ουσιαστικά και συνθετικά, σε 1254 σελίδες που στον Έλληνα αναγνώστη προκαλούν την αίσθηση του μνημειώδους, σχεδόν του υπερφυσικού. Ικανοποιώντας την ανάγκη πληρότητας ως προς την ανάλυση των κομματικών προγραμμάτων, ο συγγραφέας εμβαθύνει, περισσότερο απ' όσο υπονοεί ο μετριοφρων τίτλος του, στην ιστορία των συνταγμάτων, της διοίκησης, της οικονομίας, των κοινωνικών αγώνων, της εκπαίδευσης, του στρατού και των διεθνών σχέσεων, αναδεικνύοντας την ιστορία των κομμάτων σε συνολική πολιτική ιστορία. Ιδιαίτερα πρωτότυπη είναι η ανίχνευση των αιτίων των κατ' ιδίαν συνταγματικών ρυθμίσεων στις ιδέες και τις προθέσεις των κομμάτων που κυριαρχούσαν στις αντίστοιχες συνελεύσεις. Πρωτοποριακή είναι και η παρουσίαση των μεταβατικών περιόδων, των αριμών διαδοχής μεταξύ των κομμάτων που έδυναν και εκείνων που ανέτελλαν, των διαλειμμάτων που συνήθως παραμένουν στη σκιά μεταξύ δύο κεφαλαίων. Νεωτερισμό συνιστά και η τοποθέτηση κάθε ενός σημείου της ύλης του μέσα στη διαχρονία αλλά και μέσα στο ευρωπαϊκό πλαίσιο, μη ανεχόμενο την παραμικρή αναγωγή σε a priori μοναδικότητες.

Αυτά εκ πρώτης όψεως. Γιατί η πλέον πολύτιμη συμβολή του

έργου δεν βρίσκεται στην τεχνική του επιφάνεια, αλλά σε μια κατάθεση πολιτικής και επιστημονικής ηθικής. Ο Χέρινγκ αντιλαμβάνεται την έρευνά του σαν προσπάθεια αποκατάστασης των ελληνικών πολιτικών κομμάτων που έχουν συκοφαντηθεί κατά κόρον ως παράγοντες διαφθοράς και ανωμαλίας. Φαινόμενο σύνηθες σε μεταβατικές φάσεις αμέσως πριν ή αμέσως μετά την πτώση αυταρχικών καθεστώτων σε όλη την Ευρώπη, η καχυποψία κατά των κομμάτων προσλαμβάνει στην Ελλάδα πράγματι ευρύτερες διαστάσεις, στις οποίες φέρονται ότι συμπράττουν ακόμα και σήμερα απρόσμενοι σύμμαχοι. Έτσι ο συγγραφέας κατηγορεί την ελληνική ιστορική επιστήμη ότι υπήρξε εξ υπαρχής τόσο εχθρική απέναντι στα κόμματα, ταυτίζοντάς τα με το χάος και την ευνοιοκρατία, ώστε διεπότισε με αντικομματική νοοτροπία την εθνική συνείδηση και εξόπλισε με επιχειρήματα τους εχθρούς της δημοκρατίας: «Το κατηγορητήριο της στρατιωτικής χούντας του 1967 σε βάρος των ελληνικών κομμάτων, οι αφορισμοί του δικτάτορα Ιωάννη Μεταξά που είχε καταλύσει τη δημοκρατία του μεσοπολέμου, είχαν προηγουμένως διατυπωθεί, κατά κυριολεξιακή ομοιότητα, από ιστορικούς» (σελ. 7). Ίσως έτσι αδικεί αλλά και ταυτόχρονα κολακεύει την ελληνική ιστορική επιστήμη, αποδίδοντάς της ισχύ και απήχηση που ποτέ δεν είχε. Αναμφισβήτητοι είναι οι κίνδυνοι για τη δημοκρατία που περικλείονται στη διάχυτη και τεχνητή ανυποληψία των κομμάτων, δεν είναι όμως αναμφισβήτητο το μερίδιο ευθύνης που μπορεί να επιρριφθεί στην επιστημονική κοινότητα των ιστορικών γι' αυτό το φαινόμενο, αφού αυτή η ευθύνη εξαρτάται από το εύρος του κοινωνικού ακροατηρίου της κοινότητας αυτής. Αλλά και από άποψη περιεχομένου, είναι συζητήσιμη η εκ του αποτελέσματος εξομοίωση και σώρευση στην ίδια μοίρα εκείνων που είχαν προχωρήσει σε γενικευτικά κηρύγματα εναντίον του κομματικού φαινομένου, μαζί με αυτούς που απλώς επισημαίνουν, βάσιμα ή όχι, συγκεκριμένες δυσπλασίες και δυσλειτουργίες χωρίς όμως ν' αποκηρύσσουν την κομματική δημοκρατία. Τα αντικομματικά συμπεράσματα δεν αποδίδονται μόνο σε έλλειψη επιστημονικότητας ή δημοκρατικής ευαισθησίας, και ο ίδιος ο Χέρινγκ προφανώς δεν θα συνιστούσε σ' έναν ομότεχνό του να καταπνίξει κάποιο πό-

ρισμά του από φόβο μήπως προκαλέσει απευκαίτους πολιτικούς συνειρμούς στον αναγνώστη. Η επισήμανση πάντως αυτής της πιθανής συνάφειας ανάμεσα στην ιστοριογραφική δυσφήμιση των κομμάτων και την πολιτική στρόφη προς τον ολοκληρωτισμό, καθιστά σαφή την αντίληψη του Χέρινγκ για τον πολιτικό ρόλο του ιστορικού. Όχι μόνο η αλήθεια του παρελθόντος, αλλά και η προστασία της δημοκρατίας και της ελευθερίας στο μέλλον, είναι το θεμελιώδες μέλημα. Οι δύο αυτοί στόχοι δεν συγκρούονται ούτε στιγμή. Ολόκληρο το επιστημονικό έργο αλλά και η στάση ζωής του Γκούνναρ Χέρινγκ διέπονταν από αυτή τη βαθύτατα πολιτική αντίληψη της ιστοριογραφικής δεοντολογίας. Διακρίνει ανάμεσα στα επίπεδα των γεγονότων και των ιστορικών κρίσεων,

νοουμένων) «εθνικών» ιστορικών προσεγγίσεων που απέπνεαν δυσπιστία απέναντι στην ύπαρξη κομμάτων και σε ολόκληρο το δυτικοευρωπαϊκό θεσμικό πρότυπο, το οποίο αντιπαρέθεταν σε μιαν ανορθολογική «ελληνικότητα». Με την ίδια αυστηρότητα κρίνει τις προσπάθειες στρεβλωτικού εγκλεισμού των ιστορικών γεγονότων μέσα στα στενά σκεύη ενός κακοχωνεμένου μαρξισμού, ενώ στους νεότερους ερευνητές καταλογίζει αδράνεια και αδυναμία άρσεως πάνω από τους παραδοσιακούς κοινούς τόπους της ελληνικής ιστοριογραφίας. Ο Χέρινγκ γνωρίζει ότι η επιστημονική ειλικρίνεια επιβάλλει συχνά και την αμείλικτη επίκριση, και εμπράκτως αρνείται να συμμεριστεί τους συμβατικούς δισταγμούς που απειλούν ν' αφυδατώσουν την ελληνική βιβλιοκριτική αγορά κατά τις τελευταίες

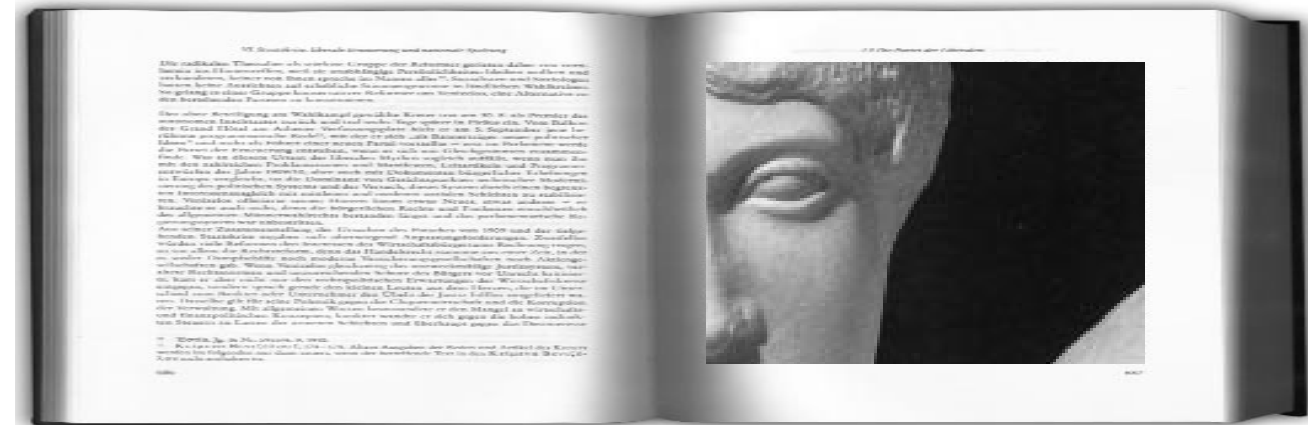

δεν εκβιάζει τις πηγές για να χωρέσουν στις υποθέσεις εργασίας, αποφεύγει κάθε μεγαλοστομία και αξιολογική γενίκευση. Αναζητεί την αντικειμενικότητα χωρίς να περιπίπτει σε απολιτικότητα, αλλά και χωρίς να προσφεύγει στην ψυχρή, «αλλοδαπή» οπτική γωνία του ανέγγιχτου από τις εθνικές έγνοιες παρατηρητή. Γράφει ελληνική ιστορία «από μέσα», για τον ίδιο λόγο που συνέπραξε σ' αυτήν με τον αγώνα του κατά της δικτατορίας των συνταγματαρχών. Γνωρίζοντας ότι ο χειρότερος εχθρός κάθε πατρίδας είναι ο κακός της εαυτός, αυτόν τον εχθρό καταδιώκει. Η αυστηρότητα με την οποία σχολιάζει την ελληνική ιστοριογραφική παραγωγή, πάλλεται από τον καημό ενός Έλληνα ιστορικού που προσπαθεί να πετάξει έξω απ' την κοινή στέγη τα κακά πνεύματα. Τον ιστορικό βολονταρισμό, τη σύγχυση μεταξύ πραγματικότητας και επιθυμιών, το μύθο της μοναδικότητας, τα πάσης φύσεως ιδεολογήματα, την καχυποψία απέναντι στην ετερότητα, την κανονιστική αντίληψη που υποκρύπτουν οι αφορισμοί περί γνησίων και νόθων κομμάτων ή επαναστάσεων. Έχει μετατρέψει τις υποσημειώσεις του σε βιβλιοκριτική κιβωτό: Αποτιμώντας ό,τι σχεδόν έχει γραφεί μέχρι σήμερα για τα ελληνικά πολιτικά κόμματα, εντοπίζει με συγκεκριμένα παραδείγματα σωρεία αμέθοδων και αυθαίρετων αξιολογήσεων, και με διάθεση πολεμικής καταδεικνύει την αντιεπιστημονικότητα των (κακώς

δεκαετίες. Έτσι, όποτε το κρίνει αναγκαίο, δεν διστάζει να χαρακτηρίσει κάποια δημοσιεύματα σαν ψευδοκριτικά, αντιφατικά, μεθοδολογικώς ανύπαρκτα, ανυπόφορα (Π. Καρολίδης!), αγιογραφικά, εμπιαθή, κρυπτοκοινωνιστικά, ξενοφοβικά, αντιεπιστημονικά, μη βασιζόμενα σε κανένα αντικειμενικό στοιχείο, διαστρεβλωτικά, ανάξια ανασκευής, ή ακόμα και ν' αναφωνήσει: «Εδώ πια η εξιστόρηση εισέρχεται στο χώρο των παραμυθιών!» (σελ. 26). Μακάρι να μην προδώσει αυτή την ειλικρίνεια ο μελλοντικός μεταφραστής, από φόβο μήπως επισύρει το στίγμα του ανθελληνισμού επί της μνήμης αυτού του κατ' εξοχήν Έλληνα ιστορικού. Το κεφάλαιο «Η γέννηση πολιτικών ρευμάτων και κομμάτων» αποτελεί τον πυρήνα της αντιπαράθεσης του συγγραφέα στα κρατούσα πορίσματα της ελληνικής ιστοριογραφίας. Αν στη βάση της κριτικής σε βάρος των κομμάτων βρίσκεται η παραδεδομένη εκτίμηση ότι ήδη η γένεσή τους υπήρξε παθολογική, κυρίως λόγω της σύνδεσής τους με την ολιγαρχική πελατειακή δομή, και προδιέγραψε μια σταδιοδρομία υπονόμησης της πολιτικής ανάπτυξης της χώρας, στόχος του συγγραφέα είναι να προτείνει εδώ μιαν αναθεώρηση της βίβλου γενέσεως των ελληνικών κομμάτων. Χωρίς ν' αρνείται τη σημασία των δικτύων πελατείας, αμφισβητεί τη σχηματική αντιστοίχσή τους προς τα δημιουργούμενα κόμματα, επισημαίνοντας συστημα-

τικά τις επιλεκτικές αποσιωπήσεις ανεπιθύμητων τεκμηρίων σε κάποιες παλιές και νέες σχηματικές αναλύσεις. Τα τεκμήρια αυτά συνθέτουν μιαν εικόνα διαφορετική: Οι νέοι κομματικοί σχηματισμοί δεν θεμελιώθηκαν επάνω στις υπάρχουσες πελατειακές δομές, αλλ' ακριβώς τις υπερέβησαν και τις διέσπασαν, αντιμετωπίζοντας μάλιστα και τη δυσπιστία των παραδοσιακών τους φορέων. Μια λεπτομερής και απροκατάληπτη διερεύνηση της σύνθεσης του πολιτικού προσωπικού εντοπίζει στελέχη των παλιών πελατειακών δικτύων κατεσπαρμένα πλέον σε όλα τα νέα κόμματα, και απομυθοποιεί την επιφανειακή σύνδεση πολιτικών εξελίξεων με συγγένειες, κομπάριες, θανάτους και προσωπικές οικονομικές δυσκολίες των πολιτευτών. Η ισχύς που τα κόμματα αυτά κατέκτησαν κατά

θως παρουσιάζεται, αλλά αναπόφευκτο χαρακτηριστικό ενός κοινωνικού ιστού ο οποίος έχει ταχθεί να εξυπηρετεί το αγαθό της κοινωνικής αλληλεγγύης και ασφάλειας σε μιαν εποχή που το κοινωνικό κράτος δεν υπάρχει ούτε καν ως ιδέα. Η ανθεκτικότητα των οικογενειακών και φιλικών δεσμών είναι δεδομένη, η πολιτική τους σημασία όμως δεν έγκειται στην υποτιθέμενη ακριβή αντιστοίχιση ανάμεσα στα όρια του πολιτικού κόμματος και στα όρια του πελατειακού δικτύου, αλλά έγκειται ακριβώς στο αντίστροφο φαινόμενο: Τα πλέγματα κοινωνικής εξάρτησης και εξυπηρέτησης διαχέονται οριζοντίως μέσα στα κόμματα και διασταυρώνονται μ' αυτά, έτσι ώστε κάθε πολίτης διαθέτει «μέσον» σε κάθε κόμμα, και ο κίνδυνος μετουσίωσης της πολιτικής αντιπαράθεσης σε κοινωνική ανατα-

την περίοδο της απόλυτης μοναρχίας, κατορθώνοντας μάλιστα να εξουδετερώσουν ένα θεσμικό πλαίσιο εντελώς εχθρικό απέναντι στο κομματικό φαινόμενο, αποδίδεται συνήθως στην κοινωνική ισχύ που οι δυνάμεις αυτές διατήρησαν μέσω της ενσωμάτωσης πελατειακών διασυνδέσεων. Την άποψη αυτή, κοινή στις περισσότερες αφοριστικές προσεγγίσεις της παλιάς αντικομματικής ιστοριογραφίας, ενίσχυσε με ιδιαίτερο επιστημονικό κύρος η συμβολή του Ιωάννη Πετρόπουλου (1968). Ο Χέρινγκ δεν συμφωνεί: Τα κόμματα επιβίωσαν και ενισχύθηκαν διότι το απολυταρχικό πολιτικό σύστημα είχε λειτουργική ανάγκη μιας αντιπολίτευσης, η οποία θα ανέλαμβανε ν' απορροφήσει την μη αντιστρέψιμη πλέον πολιτικοποίηση της δημόσιας ζωής. Ποια ήταν λοιπόν η συγκολλητική ύλη, ποιος ο λόγος που τα κόμματα υπήρχαν και που η μεταξύ τους κατανομή στελεχών και επιρροών ήταν αυτή που ήταν και όχι κάποια άλλη; -Όχι η πρόοδος σε ολιγαρχικά συστήματα πατρωνίας, μας απαντά ο συγγραφέας, αλλά «πολιτικά συμφέροντα, αιτήματα και ιδέες ένωναν τους ανθρώπους» (σελ. 110). Οι σχέσεις πάτρωνα-πελάτη παραμένουν ισχυρές στη βάση, σε τοπικό επίπεδο, δεν επαρκούν όμως για να εξηγήσουν την οικοδόμηση κομματικών πυραμίδων μέχρι κορυφής. Αντίστοιχα, η δικαιώνηση της ευνοιοκρατίας στη δημόσια διοίκηση δεν υπήρξε εγγενές στοιχείο της κομματικής τερατογένεσης, όπως συνή-

ραχή αμβλύνεται. Απέναντι στη «σχολή» της γενετικής συνάφειας μεταξύ πελατειακών δομών και κομμάτων, η άποψη του Χέρινγκ μπορεί να φαίνεται κάπως ρομαντική και εξωραϊστική. Πράγματι, ο συγγραφέας είναι περισσότερο πειστικός στην κατάρριψη των σχηματικών θεωρητικών κατασκευών παλαιότερων προσεγγίσεων, παρά στην οικοδόμηση της δικής του αντιπρότασης. Άλλωστε η διαπλοκή κομμάτων και πελατειών παρουσιαζόταν μέχρι τώρα διφυής, δηλαδή αφ' ενός σε σχέση με τη γένεση των κομμάτων ως αποτέλεσμα μετεξέλιξης συστημάτων κοινωνικής πατρωνίας και αφ' ετέρου σε σχέση με την τακτική που μετέβησαν τα κόμματα στη συνέχεια, έχοντας υιοθετήσει πλήρως τις μεθόδους των παραδοσιακών κοινωνικών μικροεξουσιών για να εδραιώσουν την επιρροή τους στις επαρχίες. Αυτήν ακριβώς τη δεύτερη μορφή της διαπλοκής κομμάτων και πελατείας, όπως γινόταν μέχρι τώρα αποδεκτή, δεν φαίνεται να την καταρρίπτει ο συγγραφέας με την ίδια ευχέρεια και αποτελεσματικότητα που καταρρίπτει την πρώτη. Είναι όμως σαφές ότι ο ρόλος μιας νέας υπόθεσης εργασίας που βρίσκεται στον αντίποδα των παραδεδομένων, δεν είναι να εξαντλεί τις εκκρεμότητες διεκδικώντας την απόλυτη αλήθεια, αλλά να δίνει εναύσματα για το διάλογο που θα οδηγήσει στον προσδιορισμό πιθανών σημείων συνάντησης και αξιοποίησης όλων των μονοδιάστατων απόψεων. Όσοι εξακολουθούν

ν' αμφιβάλλουν για το αν πράγματι συνέτρεχαν οι κοινωνικές προϋποθέσεις του πλαισίου άνδρωσης πολιτικών κομμάτων ανεξάρτητων από τα πελατειακά βάρη, πρέπει τουλάχιστο ν' αναγνωρίσουν στην «ιστορία» του Χέρινγκ ότι επαναφέρει το λησμονημένο στοιχείο του «πολιτικού» στην προσέγγιση του ελληνικού κομματικού φαινομένου του 19ου αιώνα. Με δεδομένη την ελλειπτικότητα των πηγών γνώσης των κοινωνικών συνθηκών της εποχής, τα πειστήρια με τα οποία ο συγγραφέας ενισχύει τη θεαματική αυτή επαναφορά είναι πάντως πληρέστερα από κάθε παλαιότερη τεκμηρίωση απόψεων που κρατούσαν το στοιχείο του πολιτικού σε δεύτερη μοίρα.

Η διερεύνηση των συνθηκών που διευκόλυναν την εδραίωση της ισχύος των κομμάτων, δεν μπορεί βέβαια ν' αγνοήσει το θεσμικό πλαίσιο. Έτσι, ο Χέρινγκ παρακολουθεί την πορεία απ' τα επαναστατικά συντάγματα μέχρι την απόλυτη και τη συνταγματική μοναρχία, καχύποπτος απέναντι στους αντιδιαμετρικών κοσμοθεωρητικών προελεύσεων ιστορικούς που έχουν συγκλίνει στο σχεδόν ομόφωνο αφορισμό περί ελεύθετων θεσμών ανίκανων να λειτουργήσουν στην κοινωνία όπου εμφυτεύθηκαν, χωρίς κανείς απ' αυτούς τους επικριτές «να έχει υποβληθεί στον κόπο να εξηγήσει στους αναγνώστες του, ποι-οι ακριβώς θεσμοί θα ταίριαζαν καλύτερα» (σελ. 115). Η στάση των κομμάτων απέναντι στο θέμα της επιλογής θεσμικών προτύπων, όπως και απέναντι σε άλλες θεμελιώδεις επιλογές σαν τη μορφή του πολιτεύματος, την πολιτική γαιοκτησίας και φορολογίας και τις κατευθύνσεις της διπλωματικής τακτικής απέναντι στις προστάτιδες δυνάμεις, δεν μπορεί να εξηγηθεί ούτε με αναγωγή σε οικονομικά και κοινωνικά συμφέροντα τοπικών και στρατιωτικών ολιγαρχιών, ούτε με απλουστευτική προσφυγή στη θεώρηση των κομμάτων σαν πρακτορείων της μιας ή της άλλης πρεσβείας: Οι αποκλίνουσες αυτές επιλογές μπορούν ν' αποδοθούν μόνο σε βαθιές και ουσιώδεις διαφορές πολιτικής ιδεολογίας, έστω και πριν ολοκληρωθεί η διαδικασία της παράλληλης αποκρυστάλλωσης αυτών των ιδεολογιών. Και σ' αυτό το σημείο, όπως και αλλού, η πολυτιμότερη συνεισφορά του συγγραφέα δεν βρίσκεται τόσο στη συστηματική «οριστική» απεικόνιση αυτών των ιδεολογικών τάσεων, όσο στην αριστοτεχνική κατεδάφιση των σχηματικών εξισώσεων της ιστορίας, με κυριότερο αποτέλεσμα τη διατύπωση, σχεδόν με «απαγωγή εις άτοπον», ότι μόνο το κριτήριο της πολιτικής ιδεολογίας μπορεί τελικά να μας οδηγήσει σε έγκυρες ερμηνείες. Η λογικά επακόλουθη, αντίστροφη διαδικασία της σύνθεσης των πολιτικών αρχών καθενός από τα τρία κόμματα της εποχής, είναι αναπόφευκτα διστακτική και ελλειπτική. Ο συγγραφέας πάντως τολμά να ολοκληρώσει τη σκιαγράφηση των τριών αυτών κόσμων, συνδέοντας τα υπάρχοντα στοιχεία για την κοινωνική και ιστορική προέλευση, τις θεμελιώδεις πολιτειακές, ιδεολογικές και διπλωματικές επιλογές, τα ερείσματα και τις μεθόδους πολιτικού αγώνα, χωρίς να διστάζει να επισημάνει το επισφαλές αυτού του εγχειρήματος και την ύπαρξη αντιφατικών στοιχείων που δεν χωρούν σε κλειστά συ-

στήματα. Η παραδοχή αυτών των δυσκολιών καθιστά την «ιστορία» του Χέρινγκ ίσως λιγότερο θεαματική, σίγουρα όμως ειλικρινέστερη από παλαιότερα έργα που συνθέταν μια πειστική επιφάνεια προβάλλοντας άλλοτε επιλεκτικά πολιτικά τεκμήρια και άλλοτε απολιτικές αιτιολογήσεις. Ιδιαίτερα έμμονη είναι η επισήμανση, ότι οι αναπροσαρμογές των κομματικών θέσεων και οι τακτικοί τους ελιγμοί δεν συνιστούν έλλειψη ιδεολογίας και δεν τα καθιστούν άνευ άλλου τινός προσωποπαγείς και ασπόνδυλες ενώσεις συμφερόντων, όπως συχνά έχουν αποκληθεί σε αντιπαράβολή προς κάποια «ορθά» και «γνήσια» κόμματα αρχών άλλων χωρών (σελ. 236), τα οποία άλλωστε υπήρξαν μόνον ως ιδεατοί τύποι.

Το κεφάλαιο «Η συνταγματική μοναρχία» εντοπίζει τα αίτια της κρίσης του τρικομματισμού κατά την αντίστοιχη περίοδο, στην εμφάνιση μιας νέας «γενεάς» εσωτερικών και εξωτερικών προβλημάτων, τα οποία απαιτούσαν πλέον μια διάταξη των κομματικών μετώπων διαφορετική από εκείνη της «ηρωικής» περιόδου. Νέα δεδομένα οδηγούν τις κομματικές δυνάμεις σε συγκλίσεις που ξεαναμιζουν τα παλαιά διλήμματα και στρέφουν την προσοχή στα σύγχρονα: Η εμπειρία από τη λειτουργία των συνταγματικών θεσμών προκαλεί ομοφωνία ως προς την ανάγκη τήρησής τους στο μέλλον, και η απογοήτευση απ' τη στάση των ξένων δυνάμεων καθιστά κοινή συνείδηση την ανάγκη εγκατάλειψης της μονοδιάστατης προσκόλλησης των κομμάτων στη μια ή την άλλη υψηλή προστάτιδα. Η νέα γενεά κομμάτων διαπιστώνει πλέον ότι η ελληνική κοινωνία «μπορεί ν' αλλάξει και να χειραγωγηθεί, ότι δεν βαρύνουν τόσο η περιουσία, το οικογενειακό κύρος και οι προγονικές ανδραγαθίες, όσο η ιδιωτική επιχειρηματική τόλμη, που μπορεί ν' αποφέρει γρήγορο και μεγάλο κέρδος αλλά και να προκαλέσει καταστροφή» (σελ. 296). Απελευθερωμένη από αναρχορισμούς, η ελληνική πολιτική αναμορφώνει το κομματικό φάσμα κατά την εικοσαετία 1860-1880 με ουσιαστικότερα και ριζοσπαστικότερα κριτήρια.

Τα εκσυγχρονισμένα αυτά διλήμματα του κομματικού φάσματος εξειδικεύονται στο κεφάλαιο «Βοναπαρτισμός ή κοινοβουλευτική δημοκρατία;». Αρχίζοντας από το σχηματισμό κοινοβουλευτικών ομάδων των Ορεινών και Πεδινών στη συντακτική συνέλευση του 1862, ο συγγραφέας επισημαίνει τα στοιχεία που συνθέτουν την πολιτική ιδεολογία των μεν και των δε, και προσπαθεί να διαλύσει την «σκυνή ομίχλη που καλύπτει αυτή τη φάση της ιστορίας των κομμάτων» (σελ. 331) και που επέτρεψε κατά καιρούς τη διατύπωση των πλέον αντιφατικών χαρακτηρισμών ως προς την ταυτότητα των δύο κυρίαρχων παρατάξεων της περιόδου. Με σεβασμό στην πολλαπλότητα των αποχρώσεων, προτείνεται ως κύριο χαρακτηριστικό των Πεδινών η βοναπαρτική τακτική, και ως βασική κατεύθυνση των Ορεινών ένα πρόγραμμα κοινωνικής αναμόρφωσης μέσα σε φιλελεύθερους θεσμούς. Η διερεύνηση της εξέλιξης αυτών των δύο πόλων στα επόμενα χρόνια, δεν αλλοιώνει την αρχική εικόνα ανισότητας: Το ιδεολογικό στίγμα της παράταξης Κου-

μουνδούρου είναι ανάγλυφο και ορίζεται με ουσιαστικές πολιτικές κατηγορίες σαν συνέχεια των Ορεινών, ενώ αντίθετα η ταυτότητα της παράταξης Βούλγαρη εξευρίσκεται κυρίως με την περιγραφή των προσφιλών της μεθόδων επικράτησης. Οι ουσιαστικές προγραμματικές θέσεις του κόμματος αυτού προσδιορίζονται μόνον αρνητικά, χωρίς αυτό να ποεί την έμμονη δυσφορία του συγγραφέα απέναντι σε χαρακτηρισμούς όπως «προσωπικά» ή «ευκαιριακά» κόμματα: Άλλωστε το περιεχόμενο εκείνων των αρχών που μονολεκτικά αποκαλούνται «συντηρητικές», προσδιορίζεται σχεδόν παντού και πάντοτε με την άρνηση του αντιπάλου, δυναμικότερου προγράμματος, χωρίς αυτή η μέθοδος να καταργεί το πολιτικό και ιδεολογικό στοιχείο. Βέβαια, ήδη απ' αυτή την περίοδο εμφανίζονται ακό-

μα και πολιτευτές που συμμερίζονται τη μομφή περί έλλειψης σταθερών αρχών σε βάρος των μεγάλων κομμάτων, όπως ο Ρηγόπουλος. Γι' αυτές τις περιπτώσεις ο συγγραφέας επιχειρεί πλήρη αντιστροφή της παραδεδομένης εντύπωσης: Καταλογίζει ακριβώς σ' αυτούς τους επικριτές την πραγματική έλλειψη αρχών καθώς και προσωπικά κίνητρα, όπως η πικρία επειδή «απέτυχαν να σταδιοδρομήσουν στα μεγάλα κόμματα, δοκίμασαν την τύχη τους σαν ανεξάρτητοι» (σελ. 433) και ανθολόγησαν επιλεκτικά αλληλοσυγκρουόμενα στοιχεία από τα προγράμματα των άλλων. Όποιος αναζητά συνεπείς και συστηματικές αρχές, θα τις βρει πρωτίστως στα κόμματα. Όποιος αποδίδει τους ελιγμούς τακτικής σε έλλειψη αρχών, απλώς παραβλέπει τις συνθήκες άσκησης πολιτικής στις οποίες ήσαν υποχρεωμένοι να προσαρμοσθούν όσοι επεδίωκαν να προωθήσουν τις ιδεολογικές τους κατευθύνσεις.

Το κεφάλαιο «Το δικομματικό σύστημα» καλύπτει μια περίοδο ευρύτερη απ' αυτήν που αφήνει να διαφανεί ο συμβατικός του τίτλος, γιατί παρακολουθεί τον τρικομματισμό ήδη από την εμβρυακή του φάση ως «Πέμπτου Κόμματος». Το τρικομματικό κόμμα είναι χρονικά το πρώτο στην ελληνική ιστορία, του οποίου η συνέπεια προς ένα συγκροτημένο πρόγραμμα με πολιτικές και όχι πελατειακές κατευθύνσεις δεν αμφισβητείται από κανέναν. Έτσι, ο νεωτερισμός του συγγραφέα πρέπει ν'

αναζητηθεί κυρίως στην προσπάθεια επανεκτίμησης του αντιπάλου νεοσυντηρητικού μετώπου, και προσωπικά του Δηλιγιάννη που «η ελληνική ιστοριογραφία αδικώς τον κατέγραψε σαν έναν δημαγωγό χωρίς αρχές» (σελ. 520). Όταν λοιπόν η αντιπολίτευση καυτηριάζει τον τεχνικό, οικονομικό και θεσμικό εκσυγχρονισμό, τη βαριά φορολογία και τη διεθνή υπερχρέωση της χώρας, δεν δημαγωγεί άκριτα, παρά μόνον υποστηρίζει με συνέπεια τις ιδεολογικές κατευθύνσεις της κοινωνικής της βάσης. Εξίσου εξηγήσιμη είναι και η καχυποψία απέναντι στον εξορθολογισμό της διοίκησης, που θα την καταστήσει απρόσιτη στον κοινό θνητό με τις μεσαίου μεγέθους «γνωριμίες». Από τις συγκεκριμένες θέσεις του πολιτικού αυτού προγράμματος προκύπτει συνθετικά μια συγκροτημένη

άποψη περί κράτους και κοινωνίας, που καθίσταται ακόμα σαφέστερη κάτω από το φως των προτάσεων για τους ακτήμονες αγρότες της Θεσσαλίας. Αυτή λοιπόν τη συγκροτημένη ιδεολογία του δηλιγιαννισμού πρέπει ν' αναδείξουν και να κατηγορήσουν όσοι τη θεωρούν οπισθοδρομική, αντί ν' αρχούνται στη στάθμιση των μεθόδων και του λεξιλογίου του με τα σταθμά της εκλογικής ηθικής. Θα μπορούσε πάντως ν' αντιταχθεί, ότι η όποια προκατάληψη της ελληνικής ιστοριογραφίας σε βάρος του δηλιγιαννισμού υποκρύπτει ακριβώς μιαν «επί της ουσίας» ιστορική, δηλαδή επιστημονικά θεμελιωμένη, δικαιοσύνη του τρικομματισμού. Ορθά κρίνεται ως αντιεπιστημονική η αναγραφή κάποιων κομμάτων στον ιστοριογραφικό μαυροπίνακα των «προσωποπαγών, δημαγωγικών, ανιδεολόγητων ενώσεων», αλλά η εικόνα θα ήταν πληρέστερη εάν ανεζητούντο και τα ανομολόγητα αλλ' όχι τυχαία αίτια αυτών των μεθολογικών αυθαιρεσιών. Θα μπορούσε έτσι, αν μη τι άλλο, να καταστεί σαφές το γιατί η ιστορική μνήμη διέσωσε μόνο τις μομφές σε βάρος του ενός κόμματος για δημαγωγία και διαφθορά, ενώ παρέγραψε τις ακριβώς ταυτώσιμες μομφές που είχαν διατυπωθεί τότε σε βάρος του άλλου κόμματος, και μάλιστα με ίση ένταση και σοβαρότητα.

Τη μεγαλύτερη χρονική περίοδο καταλαμβάνει το κεφάλαιο «Πολιτειακή κρίση, φιλελεύθερη ανανέωση και εθνικός διχα-

σμός», που παρακολουθεί βασικά το Κόμμα των Φιλελευθέρων από την προϊστορία του, δηλαδή από τη δημιουργία του κενού το οποίο εκείνο κλήθηκε στη συνέχεια να καλύψει. Ο πυρήνας της κρίσης των κομμάτων μετά το 1897 εντοπίζεται στην αδυναμία τους να διαφοροποιηθούν μεταξύ τους και να συνθέσουν ένα στοιχειώδες φάσμα εναλλακτικών προτάσεων, αφού οι οικονομικοί και διπλωματικοί όροι της πολιτικής ζωής φαίνονταν να επιβάλλουν μία και μόνη δυνατή αντιμετώπιση των προβλημάτων, την περιβόητη «περισυλλογή». Το Κόμμα των Φιλελευθέρων θα θραύσει πρώτο τη στασιμότητα, διατυπώνοντας ένα πλήρες και αύταρκες πολιτικό πρόγραμμα, ευπρόσωπα συγκρότητο με αντίστοιχες τάσεις του ευρωπαϊκού φιλελευθερισμού. Το πρόγραμμα αυτό μετουσιώθηκε σε πράξη μόνο εν μέρει.

μο», όπου τα κομματικά μορφώματα της προηγούμενης περιόδου δεν έχουν αντικατασταθεί από άλλα όπως είχε συμβεί στις μέχρι τότε πολιτικές κρίσεις, έχουν όμως αλλάξει φυσιογνωμία. Οι Φιλελεύθεροι έχουν φυσικά παρατηθεί απ' τον αλυτρωτισμό, υπερτονίζουν όμως την ανάγκη κοινωνικού και οικονομικού εκσυγχρονισμού με το βλέμμα προς τη Δύση και με κινήτρα μιαν ισχυρή εκτελεστική εξουσία, όχι όμως πλέον μια «δικτατορία των Φιλελευθέρων». Αν για τις μέχρι τώρα περιόδους της ιστορίας των κομμάτων ο Χέρινγκ όχι μόνον απέφυγε να επιγράψει τμήματα του κομματικού φάσματος με κοινωνικούς-ταξικούς όρους και κατηγορίες, αλλά και συστηματικά επέκρινε κάποιες βιαστικές αναγωγές στον αστισμό, στα παράγωγα και στα σύνθετά του, που η πρόσφατη ελληνική επι-

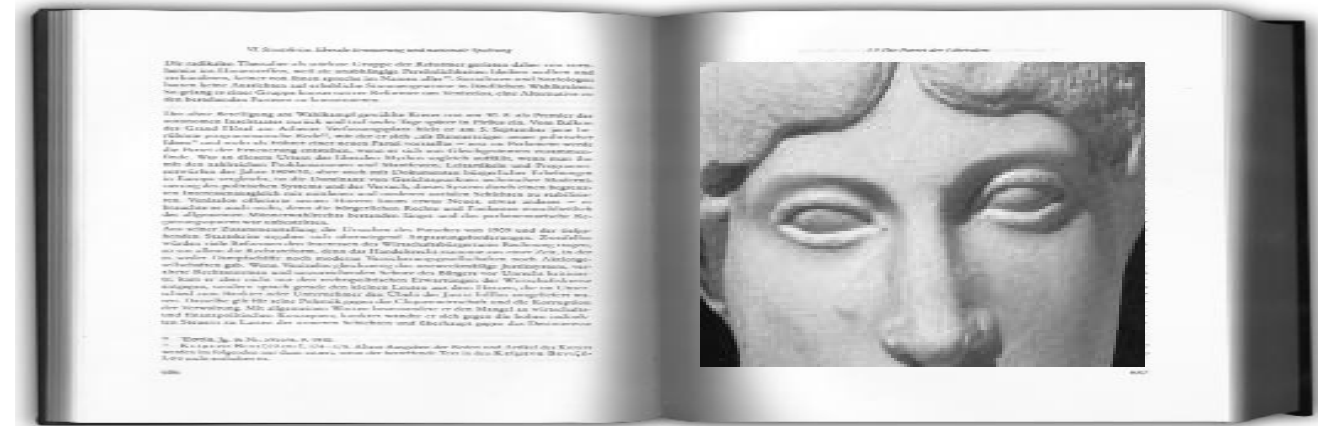

Έτσι, στο παράδειγμα που μας θυμίζει ο συγγραφέας, οι διακηρύξεις περί ισοπολιτείας δεν εμπόδισαν την τακτική διακρίσεων σε βάρος των Εβραίων στα πρώτα χρόνια μετά την προσάρτηση της Θεσσαλονίκης: «Εδώ φάνηκαν καθαρά τα όρια του ελληνικού φιλελευθερισμού» (σελ. 715). Ήδη όμως και μόνες οι διακηρύξεις αυτές, χάρι στην εννοιολογική καθαρότητα και την τόλμη τους, υπήρξαν αρκετές για να προκαλέσουν αμηχανία στο αμυνόμενο αντιβενιζελικό μέτωπο και να το σιγματίσουν, στην ιστοριογραφική μνήμη, σαν μικροπρεπές και κοινόφθαλμο, περίγλιστρο μέσα στην αντιπολίτευση της άμεσης καθημερινότητας και ανήμπορο να αρθρώσει στόχους για το απώτερο μέλλον. Παρά ταύτα, η διάγνωση στον αντιβενιζελισμό ενός συνεπούς συστήματος ιδεολογικών αρχών είναι δυνατή ακόμα και μέσα απ' τις κραυγές του διχασμού, ακόμα και στο κατ' εξοχήν πεδίο θριάμβου του Βενιζέλου, την πραγμάτωση της Ελλάδας των Δύο Ηπείρων: Αν οι Φιλελεύθεροι προσανατολίσθηκαν έγκαιρα προς τις σύγχρονες (τότε!) αντιλήψεις περί εθνικού κράτους, οι αντίπαλοί τους απλώς προτίμησαν την «οικουμενική εκδοχή της Μεγάλης Ιδέας» (σελ. 821), δηλαδή τη διατήρηση των Ελλήνων στις μικρασιατικές τους εστίες εκτός του βασιλείου, αντί της κρατικής-εδαφικής εκδοχής, δηλαδή της ανάληψης κινδύνων. Το βιβλίο κλείνει με το κεφάλαιο «Τα κόμματα στο μεσοπολε-

στήμη φαίνεται να προτιμά, ήδη απ' αυτήν εδώ τη φάση υιοθετεί και ο ίδιος την προσφυγή στην ταξική εννοιολογία, αφού η ενσωμάτωση της εργασιακής στην κομματική αντιπαλότητα είναι πλέον ορατή. Υπό το πρίσμα αυτής της εξέλιξης, κατακρίνει το χαρακτηρισμό της πολιτικής των κυβερνήσεων 1928-1932 απέναντι στις ατομικές ελευθερίες και στους εργατικούς αγώνες ως «συντηρητικής στροφής» σε σύγκριση με την περίοδο 1910-1915, και την εξηγεί σαν μόνη δυνατή επιλογή με το κριτήριο της συνέπειας στις αρχές του οικονομικού φιλελευθερισμού και στην κοινωνική βάση του κόμματος. Η επιλογή του έτους 1936 σαν καταληκτικού σημείου της πραγμάτευσης εξηγείται με τη ριζική αλλαγή που η επακολογηθείσα δεκαετία επέφερε στο πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο των κομματικών ανταγωνισμών. Η εξιστόρηση διακόπτεται στο σημείο όπου φαίνεται να έχει διακοπεί και η συνέχεια: Οι μεταπολεμικές εξελίξεις διέπονται περισσότερο από τα νέα δεδομένα, παρά από την ανάμνηση και τη μετενέργεια του προπολεμικού κομματικού σκηνικού. Όπως δεν είχε εκκινήσει από μια γενική θεωρία, έτσι και τελειώνοντας ο συγγραφέας δεν καταλήγει σε συνταγές: «Η κτήση της ιστορικής γνώσης δεν μπορεί και δεν πρέπει να εκπρέπεται σε κατασκευη γραμμικών αναγωγών ανάμεσα στην Ιστορία και στο παρόν, όπως συνηθίζει η σκόπιμη ιστορία με σκοπό την ιδεολογική χειραγώγηση» (σελ. 1127).

Εμμένοντας στην ανάδειξη του πολιτικού στοιχείου, ο Χέρινγκ δεν δυσπιστεί μόνο απέναντι στους προσφιλείς αντικομματικούς μύθους, όπως είναι ότι τα ελληνικά κόμματα δεν προσέφεραν τίποτε άλλο παρά μόνο αξιώματα στα στελέχη τους, αλλά δυσπιστεί και απέναντι στη χρήση κοινωνικής-ταξικής τυπολογίας, στην οποία καταφεύγει μόνον επιλεκτικά και με μεγάλη προσοχή. Την σωστή εκτίμηση ότι τα ελληνικά κόμματα καθυστέρησαν ν' αναπτύξουν ανάγλυφη κοινωνική ταυτότητα, την αποκολλά από το παρεμπόπτον ιδεολόγημα ότι τα κόμματα αυτά «δεν είχαν αρχές». Ανάλογη είναι και η προσέγγιση των φαινομένων της διαφθοράς και του εκμαυλισμού εκλογέων: Μια συγκριτική επισκόπηση αποδεικνύει ότι φαινόμενα διαφθοράς άνθισαν και σε χώρες όπου δεν συνέτρεχε καμιά απ'

τους απαξία αλλά ταυτοχρόνως την μετριάζει προτείνοντας μιαν ανεκτική ερμηνεία και κατανόηση των κινήτρων τους, και μάλιστα προσάπτει υποκειμενικότητα και κανονιστική νοοτροπία στους ιστορικούς που δεν συμμερίζονται αυτή την ανοχή. Αντίθετη είναι η τακτική του συγγραφέα απέναντι στο φαινόμενο της παραβίασης των συνταγμάτων και των αρχών της δημοκρατικής νομιμότητας: Την απαξία αυτής της πρακτικής την αντιμετωπίζει ως απόλυτη, την τεκμηριώνει με εμβριθείς νομικές αναλύσεις και της προσδίδει ένα ιστορικό βάρος που επιδρά καταλυτικά στη συνολική εικόνα που απορρέει από τις γραμμές του βιβλίου για το αντίστοιχο «ένοχο» πολιτικό κόμμα. Ιδιαίτερα σε σχέση με το Κόμμα των Φιλελευθέρων, για το οποίο η προσοχή της ελληνικής ιστοριογραφίας έχει πράγματι

τις συνθήκες που συνήθως προβάλλονται σαν αιτίες της ελληνικής περίπτωσης, όπως η εισαγωγή αστικών θεσμών σε μη αστική κοινωνία. Τέλος, το ότι τα κόμματα επιδιώκουν να επιβάλλουν τις θέσεις τους καταλαμβάνοντας την εξουσία, είναι αυτονόητο και ανεξάρτητο από τυχόν ιδιαιτελίες των μελών. Όσοι θεωρούν κάθε προσπάθεια προσεταιρισμού ψηφοφόρων σαν παρέκκλιση από τον αληθή σκοπό των κομμάτων και σαν παθολογικό φαινόμενο, αγνοούν τη λειτουργία του πολιτικού συστήματος. «Ποιοί άλλοι θα έπρεπε ν' αποτελούν τη Βουλή ή να ελέγχουν την κυβέρνηση; Οι εναλλακτικές λύσεις είναι μόνο ο βασιλιάς ή κάποιος δικτάτορας» (σελ. 35). Ολόκληρο το βιβλίο διαπνέεται από τη διάθεση υπεράσπισης της ιστορίας απέναντι σε θεωρητικά μοντέλα των κοινωνικών επιστημών που καταπνίγουν όσα γεγονότα δεν χωρούν στο σχήμα: μήπως όμως και η επανενθρόνιση της πολιτικής ιδεολογίας ως κυρίαρχου κινήτρου κομματικής δράσης σε όλες τις φάσεις της νεοελληνικής ιστορίας, ο παραγκωνισμός άλλων, «ευτελών» κινήτρων, είναι μια ακόμα σαρκοφάγος γενίκευση; Ένα παρεμφερές ερώτημα γεννά στον αναγνώστη η εμφανής διαφοροποίηση της «κατανόησης» του ιστορικού σε σχέση με την εκάστοτε παραβιαζόμενη αξία. Ενώ για φαινόμενα όπως η διαφθορά ή η υιοθέτηση διακηρύξεων που σήμερα θα τις ονομάζαμε λαϊκιστικές, ο Χέρινγκ αναγνωρίζει μεν την πολιτική

εστιασθεί όχι τόσο στις νεκραναστάσεις διαλυμένων Βουλών και σε λοιπές συνταγματικές παραβιάσεις, όσο σε άλλα, ευτυχέστερα σημεία, η αποκλίνουσα στάθμιση του Χέρινγκ εξηγείται μεν με βάση τη γνωστή προσήλωσή του στο δημοκρατικό καθήκον του ιστορικού-πολίτη, δεν παύει όμως να ξενίζει όταν οι αξιολογήσεις του στο πεδίο αυτό υποκρύπτουν μια κανονιστική αντίληψη όμοιας έντασης με εκείνες άλλων συγγραφέων τους οποίους κατακρίνει. Βέβαια, στην περίπτωση αυτή έχουμε να κάνουμε με την στοιχειώδη κανονιστικότητα της δημοκρατικής ευαισθησίας, το ερώτημα όμως παραμένει: Άραγε ορισμένα φαινόμενα όπως η εξαγορά ψήφων ή η απροκάλυπτη διαβουκόληση του εκλογικού σώματος, δεν είναι ποιοτικώς εξίσου «αντιδημοκρατικά» με μιαν ευθεία παραβίαση του Συντάγματος; Πώς λοιπόν θα διακρίνουμε, τίνων φαινομένων η απαξία σχετικοποιείται με βάση τις «συνθήκες άσκησης της πολιτικής στην Ελλάδα», και τίνων παραμένει απόλυτη; Ο τρόπος σκέψης και γραφής του Χέρινγκ είναι προσανατολισμένος προς το διάλογο, προς την ανοχή των αποχρώσεων. Η πρόκληση διαλόγου θα είναι η πραγματική καταξίωση του έργου του: ο ίδιος όμως δεν θα μπορέσει πια να λάβει μέρος, παρά μόνο μέσα απ' τις μεθοδολογικές και δεοντολογικές του υποθήκες, τις οποίες η ελληνική επιστήμη καλείται να ενσωματώσει.